

ArticleHistory:

Received
30/10/2023
Accept
29/11/2023
**Available
online**
30/11/2023

Article Information

ArticleType: ResearchArticle

ThisarticlewascheckedbyiThenticate.

DoiNumber: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3501>

AN EXAMINATION ON THE GAP BETWEEN THE FIRST CAUSE IN SCIENCE AND THEISTIC CONCEPTION OF GOD

BİLİMDEKİ İLK NEDEN İLE TEİSTİK TANRI TASAVVURU ARASINDAKİ BOŞLUK ÜZERİNE BİR İNCELEME

Süleyman Altın¹

Abstract

The foundations of thinking about existence and inferring that there must be an ultimate first cause go back to the beginning of the history of philosophy. These ideas were generally put forward within a metaphysical framework, from the search for the *archaea* in the Ancient Ages to the Enlightenment period. With the increasing importance given to reason with the Enlightenment, the scientific dimension of these thoughts on existence came to the fore. However, the coming to the fore of experiments and observations on existence has not put the thoughts about ultimate existence on the shelf, on the contrary, it has made them more hotly debated. Especially in the last century, many views have been put forward that try to identify the first cause of science with the ultimate existence, by supporting the data obtained by science by asking *why* questions on facts and situations.

The main claim in these views, which can generally be described as 'theistic approach' or 'theological explanation', is that the results obtained with scientific data can be evidence of the existence of God. However, at this point, the claim that "there is a gap between the first cause and the God of Theism" comes to the fore as a strong criticism. In fact, this claim is a classic objection targeting all theistic arguments put forward to justify the existence of God. This objection can be examined by classifying the arguments or by evaluating the solution proposals in general. In this study, rather than classifying the arguments from which aspects of the gap in question come to the fore as a problem, the explanations put forward on the identity of God with the first cause of science are examined with a holistic approach. In this way, some evaluations are made as to whether the gap actually exists. Then, accepting the existence of such a gap, various explanations for the solution of the problem are included. As a result, both the methods of theistic approaches were criticized and alternative solutions to the gap problem were evaluated.

Keywords: Science, First Cause, Religion, Existence of God, Gap Problem.

¹ Dr., Din Felsefesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mslymnltn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7907-4763.

Özet

Varlık üzerine düşünerek nihai bir ilk nedenin var olması gerektiği çıkarımında bulunmanın temelleri felsefe tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Bu düşünceler, İlk Çağ'daki *arkhe* arayışından Aydınlanma dönemine kadar genel itibarıyla metafizik çerçevede ortaya konmuştur. Aydınlanma ile birlikte akla verilen önemin artmasıyla varlık üzerine bu düşüncelerin bilimsel boyutu daha çok ön plana çıkmıştır. Fakat varlık üzerine deney ve gözlemin ön plana çıkması, nihai varlığa dair düşünceleri rafa kaldırmamış, bilakis daha hararetle şekilde tartışılır hale getirmiştir. Bilhassa son yüzyılda, bilimin olgular ve durumlar üzerine *neden* sorusunu yönelterek elde ettiği verileri destek alarak bilimin ilk nedenini nihai varlıkla özdeşleştirmeye çalışan birçok görüş ortaya konmuştur.

Genel itibarıyla 'teistik yaklaşım' veya 'teolojik açıklama' olarak ifade edilebilecek bu görüşlerdeki temel iddia, bilimsel verilerle elde edilen sonuçların Tanrı'nın varlığına dair birer kanıt olabileceğidir. Fakat bu noktada 'ilk neden ile teizmin Tanrı'sı arasında bir boşluk olduğu' iddiası güçlü bir eleştiri olarak gündeme gelmektedir. Aslında bu iddia, Tanrı'nın varlığını temellendirmek üzere ortaya konan bütün teistik argümanları hedef alan klasik bir itirazdır. Bu itiraz, argümanları sınıflandırarak veya çözüm önerilerini genel itibarıyla değerlendirerek incelenebilir. Bu çalışmada öncelikle söz konusu boşluğun hangi açılardan bir problem olarak gündeme geldiği argümanları sınıflandırmaktan ziyade bilimin ilk nedeni ile Tanrı'nın ayniyeti üzerine ortaya konan açıklamalar bütüncül bir yaklaşımla incelenmektedir. Böylelikle boşluğun gerçekten mevcut olup olmadığı konusunda birtakım değerlendirmeler yapılmaktadır. Ardından böyle bir boşluğun varlığını kabul ederek problemin çözümüne yönelik ortaya konan çeşitli açıklamalara yer verilmiştir. Sonucunda ise hem teistik yaklaşımların yöntemi eleştirilmiş hem de boşluk problemine dair alternatif çözüm önerileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilim, İlk Neden, Din, Tanrı'nın Varlığı, Boşluk Problemi.

GİRİŞ

Özelde varlığa ve genel olarak evrene yöneltilen *neden* sorusu, her şeyin bir nedeni olması gerektiği sonucuyla İlk Çağ'dan beridir tartışılmalı bir konudur. Felsefi kökleri Parmenides'e kadar dayanan bu tartışmanın günümüzde yöntemi değişse de kapsamı hala aynıdır (2009). Yöntem açısından bilimsel boyutu ön plana çıkan ancak kapsamı açısından pek fazla değişiklik göstermeyen tartışma, *ilk nedenin*² bu evrenin bir parçası olup olmayacağı üzerinden ilerletilmektedir (Burnet, 1963). Nitekim varlığın ilk nedeni, ilkesi (*arkhe*) veya nedenleyeni eğer bu evrenin bir parçasıysa, bu ilk neden evrenin *ilkesi* (*arkhesi*) olamaz. Çünkü bu ilke evrenin bir parçası olsaydı, kendi kendisinin de nedeni olmuş olacaktı. Ancak bu durum mantıksal açıdan çelişkilidir. Diğer seçenek ise, ilk nedenin bu evrenin parçası olmaması; bilakis evrenden tümüyle bağımsız olmasıdır. Bu durumda gündeme gelen soru şudur: 'ilk nedeni evrenin ilkesi yapan şey nedir?' Teist düşünürlerin bu soruya yanıtı, bu evreni varlığa getiren İlk Neden'in Tanrı olduğu yönündedir. Bu yanıt, felsefede Tanrı'nın varlığı üzerine ortaya konan argümanların genel sonucudur.

Bilhassa son yüzyılda evrenin varlığı üzerine birçok bilimsel araştırma yapılmış ve teoriler ortaya konmuştur (Hawking, 1988). Teistik açıklamalarda ise bu araştırmaların sonuçları Tanrı'nın varlığı lehine yorumlanarak felsefenin gündemini meşgul etmektedir. Fakat bu teistik açıklamalara rağmen Tanrı'nın varlığına dair argümanların önceki yüzyıllara nazaran daha güçlü ve daha ikna edici hale geldiğinin açık bir göstergesi yoktur. Bunun en büyük sebebi, teizm karşıtı eleştirilerin söz konusu argümanlara yönelik güçlü eleştirileridir. Nitekim Tanrı'nın varlığına dair bir argümanın iki temel aşaması vardır. Bunlardan birincisi, İlk Çağ'dan beridir yapılageldiği üzere bir ilkeye veya ilk nedene ulaşmak; ikincisi ise bu ilk nedenin niçin Tanrı olması gerektiğine dair güçlü açıklamalar ortaya koymaktır (Rowe, 1975: 131). Bilimsel verilerden destek alarak ortaya konan teistik

² Çalışmamızda bu kavram, ilk nedenin teizmin Tanrı'sına tekabül ettiği güçlü bir şekilde ortaya konmadıkça 'ilk neden' şeklinde ifade edilecektir. Sadece konu hakkında fikir beyan eden teist düşünürlerin bu kavramı Tanrı'ya ithafen dile getirdikleri noktalarda 'İlk Neden' şeklinde ifade edilecektir.

açıklamalar genel itibarıyla birinci aşamaya yönelik pozitif katkılar sağlarken; ilk nedenin niçin Tanrı olması gerektiğine dair [hatta niçin teizmin Tanrı tasavvuru ile uyumlu olması gerektiğine dair] herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Dolayısıyla teist olmayan³ düşünürlerin ileri sürdükleri üzere bu iki aşama arasında iddia edildiği gibi bir boşluğun olduğu açıktır.

Aslında bu tartışma iki boyuttan ele alınarak farklı pencereden değerlendirilebilir. İlk olarak, söz konusu tartışmada ‘bilimin ilk nedeni ile teolojik açıklamalardaki İlk Neden bir ve aynı şey midir?’ sorusu gündeme gelmektedir. İkincisi ise, bu ilk nedenler aynı şeyi kabul etse bile niçin ilk nedenin Teizmin Tanrı’sı olduğunu kabul etmememiz gerektiğine dair makul açıklamalar ortaya konmalıdır. Diğer bir ifadeyle, eğer ilk nedenlerin ayniyeti söz konusu ise, zaten iddia edilen boşluk bir problem olarak gündeme gelmeyecektir. Ancak bariz şekilde bir farklılığın var olduğu açıktır. Çünkü ister tikel varlıklar üzerine yüzeysel veya derin bir düşünce süreciyle olsun isterse yoğun bilimsel araştırmalar sonucunda olsun, bir ilk nedenin var olduğunu kabul eden teizm karşıtı milyonlarca insan vardır. Fakat bu kimselerin kabul ettiği ilk neden, ateist düşüncede tümüyle maddi bir neden iken; agnostik düşüncede bilinemez bir şey olmakta; deist düşüncede ise teistik Tanrı tasavvurundan oldukça uzak olan sadece aşkın bir varlık şeklinde ifade bulmaktadır. Bilimdeki ve teolojik açıklamalardaki ilk nedenin bir ve aynı şey olmadığına dair bunca inanca ve eleştiriye rağmen boşluğun varlığını kabul etmemek doğru bir çıkarım olmayacaktır.

Mademki boşluğun mevcudiyeti bariz şekilde ortaya çıkmıştır, öyleyse buradan hareketle teolojik açıklamaların destekten yoksun olduğu ve ortaya konan argümanların tümüyle geçersiz olduğu sonucuna mı varmalıyız? Bu boşluğu kapatmak için ne tür teistik açıklamalar yapılabilir? Dahası, bu açıklamalar ne ölçüde makul olabilir ve bilimin ilk nedeninin teizmin Tanrı tasavvuruyla örtüştüğü konusunda ne derece ikna edici olabilir? Bu türden sorulara yanıt arayarak bu konu hakkındaki tartışmalardan birtakım çıkarımla yapılabilir ve değerlendirmelerde bulunabiliriz.

Boşluğu Doldurma Teşebbüsleri

Öncelikle boşluğun mevcudiyetini kabul etmek, teolojik açıklamaların tümüyle desteksiz ve dolayısıyla geçersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü böyle bir boşluğu kabul ederek problemin çözümüne yönelik açıklamalarda bulunan birçok filozof vardır. Fakat bu konuda ortaya konan bütün yanıtları burada ayrıntılı şekilde sunmamız pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla belli bir sınırlandırma getirerek bu çözümlere ana hatlarıyla değinebilir ve belli başlı örnekler üzere yer vererek içerikten ziyade yöntem açısından bütüncül değerlendirmelerde bulunabiliriz.

İlk Neden ile Tanrı arasındaki boşluğu kapatmak üzere ortaya konan görüşler iki genel gruba ayrılmaktadır. Bunlar: kozmolojik ve teleolojik argümandan destek alarak ortaya konan *tümevarımsal* yaklaşım ve ontolojik argümanın kavramsal analizlerine ve çözümlemelerine benzer bir yöntemi izleyen *metafiziksel* yaklaşımlardır. Tümevarımsal yaklaşıma göre, İlk Neden’in bazı nitelikleri örneksediğini (exemplify) varsaymak, İlk Neden’in etkilerinin bazı özelliklerinin en iyi açıklamasıdır. Metafiziksel yaklaşıma göre ise, İlk Neden basit olmak (divine simplicity) veya saf gerçeklik (pure actuality) olmak gibi bazı özel metafiziksel niteliklere sahip olması gerekir ve bu özelliği bir dizi başka niteliğin de sonucudur (Pruss, 2009: 91).

Burada boşluğu kapatmaya yönelik bütün açıklamaları sınıflandırarak hangisinin tümevarımsal hangisinin metafiziksel yaklaşımı izlediği üzerine ayrıntılı şekilde yer vermek çalışmamızın amacını aşacaktır. Fakat çalışmamızın ana konusu *bilimin ilk nedeni* üzerine olduğu için ve bilimsel veriler üzerine bu tartışmalar özellikle son yüzyıldır yoğun bir şekilde gündeme geldiği için tümevarımsal yaklaşımı merkeze alarak ilerleyebiliriz. Bu iki yaklaşımı kesin çizgilerle birbirinden ayırmak pek mümkün olmadığı için bazı ortak

³ Burada ‘teizm karşıtı’ veya ‘teist olmayan’ düşünürler ifadesi özellikle seçilmiştir. Teistik açıklamalara itirazlarda bulunan ve reddeden düşünürler genelde ateistler olsa da bu noktada deist, agnostik ve panteist görüşe sahip olan düşünürleri de kapsamak amacıyla bu kavram kullanılmıştır. Nitekim uluslararası literatürde Tanrı’nın varlığına dair tartışmaların çoğunda bu kavram *atheists* olarak değil *non-teists* olarak kullanılmaktadır.

noktalarda metafiziksel yaklaşım olarak da görülebilecek birkaç örneğe yer vererek dikkatimizi boşluk problemine dair güncel çözüm önerilerine yöneltebiliriz.

Düşünce tarihi boyunca varlık üzerinden sorgulamalarla bir ilk nedenin var olması gerektiğine dair teolojik açıklamalarda bulunan neredeyse her filozof, bu ilk nedenin Tanrı olduğuna dair birtakım gerekçeler ortaya koymaya çalışmıştır. Son yüzyıla değin yapılan bu açıklamaların çoğunu metafiziksel yaklaşım olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Platon'un bazı görüşlerine temel oluşturan Parmenides'in açıklamalarının Aristoteles tarafından eleştirilmesi (Sunar, 1971; Parmenides, 2009); Aristoteles'in görüşlerinin Orta Çağ Batı düşüncesiyle uyumlu olmamasına rağmen Thomas Aquinas'ın bu kaynakları revize etmesi (Kurşunoğlu, 2006); ardından Aquinas'ın Tanrı'nın varlığına dair tek bir argümanı yeterli görmeyerek Beş Yol'u önermesi (1947; 1975); aynı dönemde İbn Sinâ'nın varlıktan Tanrı'ya ayrıntılı bir analizine karşılık (2004; 2005; 2012; Erdem, 2016), Gazzâlî tarafından güçlü bir şekilde eleştirilmesi (2013) ve David Hume (1989) ve Immanuel Kant (1929) başta olmak üzere birçok filozof tarafından bu teistik açıklamalara köklü itirazlar yöneltilmesi ilk nedenin mahiyetine dair tartışmaların kuş bakışı görüntüsü olarak sunulabilir. Son yüzyıldaki bilimsel gelişmelerinden hareketle klasik teistik açıklamaların yeniden değerlendirilmesi ve boşluğu kapatmaya dair ortaya konan açıklamalar ise tümevarımsal yaklaşımın güncel örnekleri olarak bilimin ve teizmin ilk nedeni arasındaki farklılığı üzerine değerlendirmemize zemin oluşturmaktadır.

Bu konuda ilk olarak, teolojik açıklamaları bütünlük arz edecek şekilde (cumulative) sunmanın daha doğru olacağını düşünen Richard Swinburne'ü görmekteyiz. Fakat onun açıklamaları, -Aquinas'ta olduğu gibi- tek bir argümanın Tanrı'nın varlığını güçlü bir şekilde temellendiremeyeceği düşüncesine dayanmaktadır (1977; 1979; 1996). Dolayısıyla her ne kadar İlk Neden'in Tanrı olduğuna dair destekler sağlasa da aslında problemin çözümüne doğrudan katkı sağlamamaktadır. İkinci olarak, klasik hudûs kanıtını güncelleyerek kelâm kozmolojik argümanını ortaya koyan William Lane Craig'i görmekteyiz (1979). Craig, İlk Neden'in teizmin Tanrı tasavvuruyla örtüştüğüne dair birçok açıklama ortaya koymaktadır. Bu açıklamaların desteğini ise özellikle fizik ve kozmoloji/evrenbilim alanlarında evrenin başlangıcı üzerine yapılan deney ve gözlemler sonucu ortaya konan Büyük Patlama (Big Bang) teorisinden bulmaktadır. (Copan ve Craig, 2004). Tüm bu açıklamaların "bir İlk Neden'e ulaşma" aşamasına hizmet ettiğini düşünen Craig, ilk nedenin niçin teizmin Tanrı'sı olması gerektiğine dair görüşlerle boşluğu kapatmaya yönelik açıklamalar da yapmaktadır.

Craig'e göre İlk Neden mantıksal olarak Tanrı olması gerekir. Böyle bir zorunluluğun nereden kaynaklandığını ise İlk Neden'in mahiyetine dair açıklamalarla ortaya koymaktadır. Craig öncelikle İlk Neden'in maddi bir neden değil, zâtî bir fâil olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu konudaki en büyük dayanağı ise, [Gazzâlî'nin imkân kanıtını eleştirirken, evrenin neden başka zamanda değil de o zaman varlığa geldiğinin açıklaması olarak *iradeyi* ön plana çıkarması gibi] *bilfîl* (actual) sonsuzluğun imkânsızlığı üzerinden İlk Neden'in irade sahibi bir fâil olması gerektiğini temellendirir. Craig'in bu konudaki görüşlerini şu şekilde formüle edebiliriz:

- i. 'Var olmaya başlayan her şeyin bir nedeni vardır' öncülü, tartışmaya bile gerek olmayan *kendinde apaçık* (self-evident) bir doğrudur.
- ii. Bilimsel ve felsefi yöntemle ortaya konduğu üzere, 'evren var olmaya başlamıştır'.
- iii. (Öyleyse) Evrenin var olmaya başlamasının bir nedeni vardır.
- iv. Evreni başka bir zamanda değil de o anda varlığa gelmesi, bu *nedenin* ancak *özgür* irade sahibi bir *fâil* olmasıyla açıklanabilir.
- v. Özgür iradeye sahip olan zâtî bir fâil, aynı zamanda *bir, değişmez, nedensiz, gayr-i maddî*, kısaca 'teizmin Tanrı'sının niteliklerini taşıyan' bir varlık olması gerekir.

- vi. Dolayısıyla, bilimin de desteklediği İlk Neden'in teizmin Tanrı tasavvuruna tekabül ettiğine inanmak rasyoneldir (Craig ve Sinclair, 2009: 191-194; Craig, 1979; 2016: 172-173; 2018).

Birçok açıdan makul olan bu açıklamaların ardından Craig, kendisine yöneltilen eleştirileri yanıtlarken garip bir şekilde felsefi söylemden uzaklaşarak Hristiyan Tanrı tasavvurunu ön plana çıkararak açıklamalar yapmaktadır. Bir benzerini Robert Koons'ta da gördüğümüz bu yaklaşım, boşluğu kapatma girişiminin hüsrarla sonuçlanmasına sebep olmaktadır. "İlk nedenin var olduğunu ortaya koymakla, Tanrı'nın varlığını teistik tasavvurla ortaya koymanın birbirinden çok farklı şeyler olduğunu" vurgulamasına rağmen Koons da birçok güçlü açıklamanın ardından objektif tutumunu kaybederek teistik kaygılar içerisine girmektedir (1999; 2023). Boşluğu doldurma amacıyla ilk nedenin mahiyetine dair açıklamalar ortaya koyan güncel düşünürlerle Richard Gale'i (1996; Gale ve Pruss, 1999), Jerome Gellman'ı (2000), Alexander Pruss'u (2004; 2006; 2009), Jeffrey Brower'ı (2008), Evan Sandmark'ı, Jason L. Megill'ı (2010), Joshua Rasmussen'i (2010: 813) ve daha birçok ismi zikredebiliriz. İlk nedenin mahiyetine dair bunca görüşe rağmen Pruss'un ifade ettiği gibi "güçlü ve tatmin edici sonuçlar ortaya konabildiği ve boşluk probleminin çözüme kavuşturulduğunu söylemek zordur" (2009: 90-91).

Daha birçok örneği sıralanabilecek düşünürlerin açıklamalarına istinaden şöyle bir soru gündeme gelmektedir: "boşluğu kapatmaya yönelik bunca açıklamaya rağmen neden bu itiraz bertaraf edilememektedir? Böyle bir soru, beraberinde şunu da sorgulamaya itmektedir: "başarılı bir sonuca ulaşamaması, bu konuda fikir beyan eden düşünürlerden mi kaynaklanmaktadır yoksa problemin çözümüne dair bir açıklamanın mümkün olmamasından mı?" Bu tür soruların yanıtı, boşluğu kapatmaya yönelik açıklamaların yöntemine dair sorgulama ile bulunabileceği kanaatindeyiz.

Boşluk nasıl kapatılabilir?

Problemin çözümüne yönelik belki de en makul yöntemin, öncelikle ilk nedenin niçin birden fazla olmaması gerektiğine dair güçlü açıklamalarla başlamak olduğu söylenebilir. Gazzâlî'nin imkân kanıtına yönelik eleştirilerinden biri olarak gündeme geldiği üzere, bir İlk Neden'in var olması gerektiği sonucuna ulaşmak, O'nun "bir" olduğunu hatta "teizmin Tanrı'sı" olduğunu temellendirmek için yeterli değildir (2013). Böylesi bir eleştiri ilk bakışta 'ilk neden' kavramı üzerine analizlerle mantıksal olarak 'bir' olması gerektiği sonucuna varılabilir. Başka bir açıdan ele alınarak, İlk Neden'in birden fazla olmasının ne gibi sonuçlar doğuracağı üzerine açıklamalar yaparak İslâm kelâmcılarının yöntemi izlenebilir (Craig, 1986; Bulgen, 2012: 108). Ancak bu yöntemlerle ilk nedenin 'bir' olduğunu temellendirmek tek başına yeterli bir açıklama sağlamayacaktır. Nitekim teistik Tanrı tasavvurunda *bir* olmanın yanı sıra birtakım niteliklere de sahip olduğu ileri sürülmektedir. Dahası, söz konusu nitelikleri atfedebilmenin ön koşulu, *nedensiz* olan ve *nedenleyen* olarak ilk nedenin *zâti fâil* olmasını gerektirmektedir. Aksi takdirde herhangi bir nedeni de nihai İlk Neden olarak görmenin önünde bir engel kalmayacaktır.

Yukarıda Craig, Koons, Gellman ve daha birçok çağdaş teist düşünürün bu konudaki açıklamalarının başlangıçta güçlü olduğuna ancak aynı ölçüde güçlü sonuçlarla boşluk problemini bertaraf edemediklerine değindik. Bunun en büyük sebebi ise belli bir noktadan sonra ilk nedenin teizmin Tanrı'sından ziyade şahsi inançlarının Tanrı tasavvuruyla uyumuna yönelmeleri ve/veya kendilerine yöneltilen yeni eleştiriler karşısında ilk nedenin bazı niteliklerinden feragat etmek durumunda kalmalarıdır. Bu noktada tutarlı açıklamaların devamlılığı için en güçlü alternatif belki de Samuel Clarke'ın yaklaşımı olabilir. Clarke, İlk Neden'in mükemmellik vasfına dayanarak boşluğu kapatmaya yönelik birtakım açıklamalar ortaya koymuştur. Aslında Clarke'ın açıklamalarını sadece boşluğu kapatma çabası olarak görmek de pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim onun yöntemi metafiziksel yaklaşıma daha yakın bir yapıya sahiptir. Fakat ortaya koyduğu bu yöntemle, eğer İlk Neden'in *bir* ve *zati fail* olduğu temellendirilebilirse, devamında mükemmellik niteliği (*Perfect Being Theology*) üzerinden diğer [teistik] nitelikleri de İlk Neden'e atfedebilmenin yolu açılacaktır (Morris, 1991).

Oldukça makul görünen bu yöntem alternatif olarak daha farklı yollar geliştirilebilir ve çeşitli görüşler ortaya konabilir. Fakat boşluğu kapatmaya yönelik ne denli güçlü açıklamalar yapılırsa yapılsın, gündeme gelecek en temel soru şudur: ‘Aşkın olduğu -diğer bir ifade ile maddi/cismani/fiziksel olmadığı- iddia edilen bir varlığı fizik yasalarının egemen olduğu bir sistemden destek alarak temellendirmenin doğruluk koşulları nelerdir?’ Soruyu başka bir açıdan yeniden ifade edecek olursak: ‘Yöntemi itibarıyla ve hatta tabiatı gereği yeni deney ve gözlemlerin sonuçlarıyla mevcut bilginin sürekli olarak değişebileceği bir alan olan bilimden destek alarak ilk nedenin Tanrı olduğunu ileri sürmek ne derece makuldür?’

Aslında bu türden soruların yanıtı oldukça açıktır. Bilimin amacı, yöntemi veya sonuçları metafiziksel olgularla değil, bilakis fiziksel nesnelere ilgilidir. Dolayısıyla bilimsel bir verinin ışığında ortaya konabilecek açıklama ise yine bilimin fiziksel evrenine dair sonuçlar olacaktır. Öyleyse Tanrı’nın varlığına inanan düşünürler neden böyle bir yöntem başvurmaktadır? Teist düşünürlerin bu tutumunun altında yatan en büyük sebep, son yüzyılın metafizik konulara karşı genel tutumudur diyebiliriz. Nitekim Aydınlanma sonrası bilimin ön plana çıkması ve bilimsel verilerin materyalist bakış açısıyla yorumlanarak yoğun bir teizm karşıtlığının kendisini göstermesi herkesin malumudur. Dolayısıyla bu bakış açısının yanlışlığına dikkat çeken Alvin Plantinga (1967; 1981; 1993) gibi veya bilimsel verilerin Tanrı’nın varlığına ‘karşı’ değil ‘destekleyici’ olduğunu ileri süren Craig gibi düşünürler de olmuştur.

Tarihsel açıdan bu tespitimize istinaden, ‘öyleyse bu tartışmaların ortaya çıkmasının sebebi teizm karşıtı görüşlerdir’ sonucuna ulaşmak da objektif bir tutum olmayacaktır. Fakat bilimsel verilerin sonuçlarını yorumlama konusunda hem teistik hem de teizm karşıtı tutumların aynı derecede haklı ancak aynı derecede geçersiz olduğunu belirtmeliyiz. Çünkü *haklı* olmak, *zorunlu* olarak *geçerli* olmayı gerektirmemektedir. Dolayısıyla her iki tarafta ne denli makul açıklamalar ortaya konursa olsun, sonucun değişmeyeceğinin çünkü genel olarak bu tutumun yanlış olduğunun altını çizmek gerekir.

Bu çıkarımımıza istinaden, ‘din ile bilim arasında bir çatışma olduğunu daha en baştan kabul eden bir yaklaşım benimsenmektedir’ şeklinde bir eleştiri yöneltilebilir. Ancak özellikle belirtmeliyiz ki söz konusu kanaatlerimiz bu türden herhangi bir ön kabul içermemektedir. Çünkü çalışmamızın hiçbir yerinde din ile bilim arasında zıtlık veya tezatlık olduğu ileri sürülmemiştir. Sadece dinin ve bilimin içerik, konu, yöntem ve amaç yönünden birtakım farklılıkları olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir. Nitekim sadece bilimsel verilerin teistik yorumlarının değil, teizm karşıtı yorumlarının da eşit derecede yanlış bir yöntem izlediklerinin altı çizilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla Plantinga ve Craig gibi düşünürlerin son birkaç asırdaki teizm karşıtı yaklaşımları yöntem açısından eleştirmekten ziyade onların yöntemini izleyerek bilimsel verileri teizm lehine yorumlayan açıklamalar ortaya koymaları etkili sonuçlar doğurmamıştır. Bu yüzden boşluğu kapatma konusunda da teistik görüşlerin güçlü açıklamalar olarak görülemeyeceği sonucuna ulaşmaktayız. Bu çıkarımın ne derece makul bir sonuç olduğu, aşağıdaki değerlendirmelerimiz ışığında daha açık şekilde ortaya çıkacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Bu çalışmada bilime ve dine karşı bu denli köklü ayrımlarda bulunmamıza karşı bazı eleştiriler yöneltilebilir. Örneğin nihai açıklamalara sadece bilimle ulaşılabileceğini iddia ettiğimiz yanlışlığa düşülebilir. Hume’un yaklaşımıyla “bir kitabın içinde nicelik ve sayı üzerine deneysel akıl yürütme yoksa, o kitabın safsata ve kurgudan ibaret olduğu için ateşe atılması gerektiği” (1976: 135) düşüncesinde olduğumuz sonucu oldukça yanlış bir çıkarım olacaktır. Burada genel tutumumuz, daha ziyade Blaise Pascal’ın meşhur yaklaşımına benzer bir ayrımla konuyu ele almaktır. Pascal’a göre, “Teistik delillerin Tanrısı, felsefecilerin Tanrısı iken; İbrahim İshak ve Yakub’un Tanrısı değildir. Aynı şekilde Descartes’in Tanrısı doğruluk ve kesinliği garanti eder. Dolayısıyla Hıristiyanların Tanrısı, matematik doğruların Tanrısı da değildir” (Pascal’dan aktaran: Phillips, 2003: 36). İşte bu ayrıma benzer bir tutumla; bilimsel verilerle ortaya konan ilk nedenin, teistik açıklamalarda ortaya konan İlk Neden’den farklı şeyler olduğunun altını çizmeye çalışıyoruz.

Güncel bilimsel veriler üzerinden yapılan yorumlara genel olarak baktığımızda bu ayrımı daha açık şekilde görebilmekteyiz. Yukarıda değindiğimiz üzere bilim, deney ve gözlemi esas alan ve yeni sonuçların mevcut bilgiyi her an değiştirebilme imkânı ve ihtimali olan bir alandır. En bilinen örnekle, Büyük Patlama teorisi ile evrenin zamansal bir başlangıcı olabileceği ileri sürülürken; Sicim Teorisi ve kuantum mekaniğinden destek alarak Kozmik Enflasyon Teorisi ile aslında bir başlangıcın olmadığı, sürekli bir başlangıç ve çöküşün ve tekrar başlangıcın olduğu veya sonsuz paralel evrenlerin var olabileceği gibi daha birçok teori ortaya atılmaktadır (Hawking, 1988; Gasperini, 2008; Greene, 2001; 2011). Bu teorilerin arasından bir başlangıcın olması gerektiğini öngören bir evren modeli ispatlanarak bilimsel kanıt haline dönüşse bile, hiçbir zaman başlangıcın nedensel failinin teistik açıklamalardaki İlk Neden ile ayniyetinden söz edilemeyecektir.

Tüm bu açıklamalardan hareketle, bilimsel sonuçların materyalist bir çerçevede değerlendirilerek ateizm lehine çıkarımlarda bulunulmasının, benzer bir bakış açısıyla söz konusu boşluğun var olduğu iddiasının ve boşluğun bilimsel verileri destek olarak kapatılabileceği düşüncesinin birçok açıdan problemli olduğu sonucuna varıyoruz. Nihai kanaatimiz, bilimin ilk nedeni ile teizmin Tanrı'sı arasında bir *boşluk* değil, köklü bir *farklılık* olduğudur. Benzerlikleri, ayniyeti veya uyumsuzluğu üzerine açıklamaların yöntem açısından bir hataya düştüğü, dolayısıyla eşit derecede irrasyonel oldukları sonucuna varıyoruz.

Dolayısıyla, eğer teistik açıklamalar daha makul ve tutarlı olacaksa, bilimsel verilerin ateistik yorumlarını aynı yöntemle (tümevarımsal yaklaşımla) yanıtlamaya çalışmaktan ziyade, metafiziksel yaklaşımla *nihai İlk Neden* olarak teizmin Tanrı tasavvurunu temellendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Nihayetinde bilimsel veriler metafiziksel çıkarımlar için yeterince uygun bir zemin gibi gözükmemektedir. Aynı şekilde teizm karşıtı açıklamaların da makul görülebilmesinin ön koşulu, bilimi ateizmin arka bahçesi olarak görmekten ziyade bilimi kendi sınırları içerisinde değerlendirmektir.

Referanslar

- ACAR, Rahim. (2006), "Büyük Patlama Teorisi Kelâm Kozmoloji Argümanını Destekler mi?", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (14) 89-109.
- AQUINAS, Thomas. (1947), *Summa Theologica*, çev. Fathers of the English Dominican Province, New York: Benziger Bros. Edition.
- . (1975), *Summa Contra Gentiles*, çev. J. F. Anderson, Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- BROWER, Jeffrey E. (2008), "Making Sense of Divine Simplicity", *Faith and Philosophy*, 25, 3-30.
- BULGEN, Mehmet. (2012), *Klasik Dönem Kelâm Atomculuğunun Günümüz Kozmolojisi Açısından Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi S.B.E., Doktora Tezi, İstanbul.
- BURNET, John. (1963), *Early Greek Philosophy*, New York: Meridian Books.
- CLARKE, Samuel. (1823), *A Discourse Concerning the Being and Attributes of God, the Obligations of Natural Religion, and the Truth and Certainty of the Christian Revelation*, Glasgow: Griffin and Co.
- COPAN, Paul; CRAIG, William L.. (2004), *Creation out of Nothing*, Michigan: Baker Academic.
- CRAIG, William L.. (1979), *The Kalâm Cosmological Argument*, London: Macmillan Press.
- . (1986), *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, London: Macmillan & Co.
- . (1986), *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, London: Macmillan & Co.
- . (2016), "Kelâm Kozmolojik Kanıtı", çev. Zikri Yavuz, *Allah, Felsefe ve Bilim*, (içinde), Caner Taslaman, Enis Doko (ed.), İstanbul: İstanbul Yayınevi.

- . (2018), *The Kalām Cosmological Argument: Philosophical Arguments for the Finitude of the Past*, New York: Bloomsbury Publishing.
- CRAIG, William L.; SINCLAIR, James. (2009), “The Kalam Cosmological Argument,” *The Blackwell Companion to Natural Theology*, (içinde) W. L. Craig, J. P. Moreland (ed.), Oxford: Blackwell.
- ERDEM, Engin. (2016), *Varlıktan Tanrı’ya: İbn Sînâ’nın Metafizik Delili*, İstanbul: Endülüs Yayınları.
- GALE, Richard M., (1996), *On the Nature and Existence of God*, New York: Cambridge University Press.
- GALE, Richard M.; Pruss, Alexander R., (1999), “A New Cosmological Argument”, *Religious Studies*, 35, 461-476.
- GASPERINI, Maurizio. (2008), *The Universe Before the Big Bang: Cosmology and String Theory*, Berlin: Springer
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b., (2013), *Filozofların Tutarsızlığı*, çev. M. Kaya; H. Sarıoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları
- GELLMAN, Jerome I., (2000), “Prospects for a Sound Stage 3 of Cosmological Arguments”, *Religious Studies*, New York: Cambridge University Press, 36 (2), 194-201.
- GREENE, Brian. (2001), *Evrenin Zerafeti*, çev. Ebru Kılıç, Ankara: Tübitak Yayınları,
- . (2011), *Evrenin Dokusu*, çev. Murat Alev, Ankara: Tübitak Yayınları.
- HAWKING, Stephen. (1988), *A Brief History Of Time*, New York: Bantam Books.
- HUME, D., (1976), *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- . (1989), *Dialogues Concerning Natural Religion*, New York: Prometheus Books.
- İBN SİNÂ, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. (2004), *Şifâ (Metafizik 1-2)*, çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- . (2005), *İşaretler ve Tenbihler: el-İşârât ve’t-Tenbîhât*, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- . (2012), *En-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, çev. Kübra Şenel, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- KANT, Immanuel. (1929), *Critique of Pure Reason*, çev. N. K. Smith, London: Macmillan Press.
- KOONS, Robert C., (1997), “A New Look at the Cosmological Argument”, *American Philosophical Quarterly*, 34 (2), 193-211.
- . (2023), “Does the God of Classical Theism Exist?”, *Classical Theism: New Essays on the Metaphysics of God*, (içinde), J. Fuqua; R. C. Koons, (ed.), New York: Routledge, 26-52.
- KURŞUNOĞLU, M. Said. (2006), *İnsan Evren İlişkisi ve Antropik İlke*, Ankara: Elis Yayınları
- MORRIS, Thomas V., (1991), *Our Idea of God*, Illinois: Inter Varsity Press.
- PARMENİDES. (2009), *The Fragments of Parmenides*, Edit: A. H. Coxon, Las Vegas, Zurich, Athens: Parmenides Publishing.
- PHILLIPS, Henry. (2003), “Pascal’s Reading and the Inheritance of Montaigne and Descartes”, *The Cambridge Companion to Epistemology*, Edit: Nicholas Hammond, New York: Cambridge University Press.
- PLANTINGA, Alvin. (1967), *God and Other Minds*, Ithaca: Cornell University Press.
- . (1981), “Is Belief in God Properly Basic?” *Nous*, 15 (1), 41-51.
- . (1993), *Warrant and Proper Function*, New York: Oxford University Press.

- PRUSS, Alexander R., (2004), "A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument", *Religious Studies*, New York: Cambridge University Press, 40, 165-179.
- . (2006), *The Principle of Sufficient Reason*, London: Cambridge University Press.
- . (2009), "Leibnizian Cosmological Argument", *The Blackwell Companion to Natural Theology*, (içinde), William Lane Craig, James Porter Moreland (ed.), UK: Wiley-Blackwell Publication.
- RASMUSSEN, Joshua L., (2010), Cosmological Arguments from Contingency, *Philosophical Compass*, Oxford: Blackwell Publishing, 5 (9), 806-819.
- ROWE, William L., (1975), *The Cosmological Argument*, New Jersey: Princeton University Press.
- SANDSMARK, Evan; MEGILL, Jason L., (2010), "Cosmological Argument: a Pragmatic Defense", *European Journal for the Philosophy of Religion*, 2 (1), 127-142.
- SUNAR, Cavit. (1971), "Parmenides ve Varlık Meselesi", *AÜİFD*, 19, (1), 17-27.
- SWINBURNE, Richard. (1977), *The Coherence of Theism*, Oxford: Clarendon Press.
- . (1979), *The Existence of God*, Oxford: Clarendon Press.
- . (1996), *Is There a God?* Oxford: Oxford University Press.